

Mi adja meg az élet értelmét? A kérdésre – a számvetést készítő öregek sajátos filozófiájával – sosem hallott paraszti „ars poeticákban” fogalmazódnak meg a válaszok. Nemcsak a néprajzosokhoz szól, s nemcsak a vásárhelyieké ez a könyv. Amit írója vállalt: az emlékezettel még éppen elérhető parasztmúlt emberi értékeinek átmentése. Értük és általuk, akik sorsként élték

meg azt – mindannyiunknak, hogy merítsünk belőle. Mert az üzenet így hangzik:

„A mi sorsunk a halálunkkal lezárul, de mégis folytatódik tovább, mert gyerökök születtek. A szülők, az embörök a gyerökeikben élnek majd tovább.” (338. o.)

Legyen ez ajánlás valamennyi társadalomkutató számára.

Duró Annamária

FRISNYÁK SÁNDOR: TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ

(Szabolcs-Szatmár megyei Pedagógus Továbbképző Intézet; Nyíregyháza, 1985. 390 p.)

A könyv a szerző „Adalékok a Szatmár-Beregi síkság, a Rétköz, a Nyírség és a Zempléni-hegység történeti földrajzához (XVIII–XIX. század)” c. kandidátusi értekezése alapján készült. A vizsgált mintaterületek eltérő jellege (alföldi és hegységi) módot ad annak bemutatására, hogy a különböző környezettípusok – mint a társadalmi termelés állandó és szükség-szerű feltételei – többféle termelési-gazdasági tér kialakulását segítették elő. Az „időkeresztmetszet” (a XVIII–XIX. század) kiválasztását a földrajzi környezet átalakulásának felgyorsulása, a természeti képben és a társadalmi-gazdasági szférában bekövetkezett változások magyarázzák.

A történeti földrajznak két ága van. Az egyik a topográfiai rekonstrukció, amellyel a historikusok foglalkoznak. Ez a jelenségek és folyamatok térbeli regisztrálására törekszik. A geográfusok által művelt önálló történeti földrajz feladata a földrajzi környezet (valamely szintű regionális egység) múltbeli állapotának komplex geográfiai feltárása és értékelése. A történeti földrajz – véli a szerző – a gazdaságföldrajz önálló tudományága, ugyanúgy mint az ipar-, az agrár-, a településföldrajz stb. Azonban Magyarországon a történeti földrajz mindmáig kevésbé művelt tudomány, s e műfajban elért eredmények nagy része a történészek érdeme. Magyarország történeti földrajzának feldolgozása a makroregionális vizsgálatok eredményeire kell hogy épüljön. Mivel nagytáj-szintű történeti földrajzi munkák még nem állnak rendelkezésre, mezo- és mikrotérségek kutatása lát-szik reális feladatnak. Ennek a koncepciónak az

értelmében született meg ez a munka is. A szerző kutatásai során a források széles körét használta fel, köztük elsősorban a történeti földrajz speciális forrásait (írott emlékek, íratlan szellemi hagyatékok, földrajzi nevek, régi kéziratok és nyomtatott térképek, látképek, rajzok, fényképek, tárgyi emlékek). A forrásanyag feldolgozása során alkalmazni kellett a történeti földrajzban ismert metodikai eljárásokat, így a reduktív (egyszerűsítő), a retrospektív (visszafelé vizsgáló), retrogresszív (visszafelé haladó) és különösen a komparatív (összehasonlító) módszert. Ez utóbbi lehetővé teszi, hogy egy-egy korszak értékelése ne szakadjon el az akkor adott fejlődési színvonaltól, az akkori társadalmi, gazdasági és politikai hatótényezőktől.

A könyv a földrajztudományban klasszikusan alkalmazott logikai menetet követi. Első érdemi fejezete az említett területek XVIII. századi ősi, folyószabályozás és belvízrendezés előtti állapotát tárja elénk. Az olvasó sok érdekességet, részletekre is kiterjedő leírást, korabeli rajzolt térképeket talál a vidékek XVIII. századi természetföldrajzi és elsősorban hidrogeográfiai képéről. Nagyon karakteresen jelentkeznek a társadalom természetátalakító szerepe és ereje a XIX. század folyamán az alföldi térségek példáján (belvízrendezés, folyószabályozás stb.). A hegyvidéki mintaterület természetföldrajzi képe az egymásra épülő kultúrák nyomán kisebb változáson ment keresztül, mint síksági környezete.

A következőkben a szerző a termelés társadalmi-gazdasági feltételeit elemzi, elhelyezi a térséget a vizsgált időszak szűkebb és tágabb

gazdasági térszerkezetében. A termelőerők területi elhelyezkedésének során vizsgálja a terület népesség- és településföldrajzát, ennek változásait. A XVIII. század időszakában, a török kiűzése után indul meg a népesség belső migrációja és az idegenek betelepítése. A főlészabított földekre a különböző adózási és robotkedvezmények reményében kárpátukránok (ruténok), szlovákok, németek és románok is érkeztek a magyarok mellett. Rendkívül érdekes képet mutat Nyíregyháza népességének nemzetiségi megoszlása, hiszen 1850-ben a magyarok aránya még alig egyharmad, 40 évvel később már 80% feletti, 1930-ra pedig gyakorlatilag tiszta magyar a város népessége. A terület településviszonyai sajátos kettősséget mutatnak, mivel a Nyugat-Nyírség és a Mezőség településhálózata a XVI–XVII. században elpusztult, de a megye többi részén, a Rakamaz–Nyíregyháza és Nyírbátor vonaltól keletre eső területeken a falvak és mezővárosok életfolytonossága nem szakadt meg. Az elpusztult települések helyén a XVII–XVIII. században nagyfalvas tanyás települések (óriásfalvak) alakultak ki. A Nyírség keleti felén és a Rétközben közepes nagyságú falvak, a Szatmár-Beregi síkságon a középkori eredetű aprófalvak a jellemzőek. Korabeli, kétbelsőtelkes („kertes”) településeket, települések belterületeit, nyírségi bokortanyák alaprajzi típusait ábrázoló térképek sora egészíti ki és illusztrálja a leírtakat.

A szerzőnek igaza van abban, hogy az alföldi és hegyvidéki területet a gazdaság elemzése során is külön kell választani. Az előbbi tipikus agrárvidék, ahol a XVIII. század folyamán a földrajzi munkamegosztás még jelentéktelen, éppen ezért a termelőegységek önálló gazdaságok voltak. Fontos kutatási eredmény, amit a szerző az ún. fok-gazdálkodásról ír. „A folyókat kísérő, néhány m-rel kiemelkedő hátaik árvízmentes térszínét a folyó partjait megszakító nyílások, a fokok (erek) tagolták. A természetes vagy mesterséges fokokon kitörő víz a mélyebb fekvésű (ár-) területekre ömlött, majd apadás-kor ezeken az ereken a folyómederbe nagyrészt

visszaáramlott. A több méter széles erek feudális kori ártérgazdálkodás alapjai voltak (halászat, vízi szállítás, energiahasznosítás stb.).” (78. oldal). Részletes leírást kapunk a növénytermesztés és állattenyésztés különböző, itt jelentős ágazatairól és ezek területi elhelyezkedéséről. A hegységi területen a változatosabb és gazdagabb természeti erőforrások már a XVIII. századtól lehetővé tették az önálló agrárgazdálkodás kereteinek megbontását. Az árutermelő Tokaj-Hegyaljai szőlőművelés mellett a Zempléni-hegység területén a bányászat, az ipar is megtalálható, és megindul a feudális céhszervezetek felváltó manufaktúrák szerveződése is. A térség manufaktúraiparát az üveg- és keménycserépgyártás, a fafeldolgozás és az élelmiszeripar jellemzi. „A táj (és egyben Magyarország) első porcelángyára a regéci uradalomban, Telkibányán épült 1825-ben.” (101. oldal). A mezőgazdaság az intenzív földhasznosításra (a szőlő- és gyümölcsstermelésre), a szántógazdálkodásra és a halászatra, illetve az extenzív állattartásra épül. A vizsgált terület, vagyis a Felső-Tiszavidék, a Nyírség és a Zempléni-hegység közlekedési centruma a tokaji átkelőhely volt, melyet a korabeli térképek alapján lehet rekonstruálni. Ennek az ősi Tisza-révnak, illetve hídnak különleges helyzete volt a XVIII–XIX. századi áru- és személyforgalomban, a külső helyégkeret és a belső medencecsoport gazdasági kapcsolatában. Azonban csak a XIX. század második felében, a korszerű közlekedési (vasút-) hálózat kiépülésével valósult meg e vidéken a területi munkamegosztás. A könyvet német nyelvű összefoglalás és gazdag forrásanyag zárja.

Ezt a munkát olvasva felmerül: jó lenne, ha a két tudomány közötti kapcsolat nyújtotta lehetőségeket jobban kihasználnánk, hiszen ELISÉE RECLUS frappáns megfogalmazása szerint: a földrajz térbeli történelem, a történelem pedig időbeli földrajz. Ennek jegyében ajánlom a könyvet minden történelem iránt érdeklődő geográfusnak és földrajz iránt érdeklődő történésznek.

Horváth János